

Ivan STANIČ

Mesta in "mala mesta"

Definicija mesta

V Enciklopediji Slovenije je pojem mesto opredeljen kot "večje, zgoščeno naselje in aglomeracija prebivalcev, ki se preživljajo z neagrarnimi dejavnostmi" (zvezek 7, str. 87). Pridrevnik večje v nadaljevanju podrobneje ni razložen, so pa opisana merila za opredeljevanje naselij (krajev), ki jih lahko štejemo za mesta, in merila za ločevanje med mesti glede na različne značilnosti.

Razlikovanje mest od "mest" je naloga, s katero se je ukvarjalo precej pomembnih mislecev, čeprav velikost kot kategorija praviloma ni bila posebej izpostavljena lastnost. Le Courbisier je naprimer mesto opredelil kot objekt, ki je namenjen uporabi. Geddes je mesta razdelil na mesta, ki so namenjena proizvodnji, na mesta, ki so namenjena distribuciji, in na mesta, ki zagotavljajo bivalne, rekreacijske in izobraževalne razmere, torej glede na primarne, sekundarne ali terciarne dejavnosti.

Max Weber je podobno vztrajal pri stališču, da je napačno če govorimo o mestu kot takem, pravilno pa je če ločujemo med različnimi tipi mest. Definiranje mesta kot "urbane" naselbine nekako ustreza, vendar je pomanjkljivo glede pomenskih, pa tudi funkcijskih, specifičnosti.

Precej avtorjev opisuje mesto kot družbeni fenomen, Arthur Korn naprimer meni, da razvoj in strukturo mesta v najširšem smislu opredeljujejo narava, stopnja tehnološkega razvoja in družbena organiziranost.

Pri proučevanju zgodovine mest pa se izkaže, da je pojem predvsem administrativne narave, ki izhaja še iz časov Rimljanov (civitas - območje pristojnosti), ter pozneje iz karolinškega obdobja, v katerem je bilo mesto upravno središče škofije, tj. cerkvene oblasti. Že v 12. stoletju je pojem civitas označeval naselbino, ki je imela posebno zakonodajo, obzidje in trg, bila pa je tudi prede-

lovalno ali trgovsko središče, ne glede na velikost naselbine.

Danes je mesto (urbana naselbina) pomembno središče institucij, upravljanja, gospodarskih dejavnosti in prometa, pa tudi prostor za bivanje prebivalcev različnih družbenih slojev. Lewis Mumford meni, da je mesto točka maksimalne koncentracije moči in kulture neke skupnosti¹.

Ali kot meni tudi James Stevens Curl: "... v osnovi je mesto urbano bivalno okolje civiliziranega človeka, katerega značaj je kombinacija funkcij potrebnih za storitve družbi, ki ima željo po rafiniranosti"².

Malo mesto

"Malo mesto je manjše, vendar normalno razvito urbano naselje, ki ima praviloma vse poglavitne mestu ustrezne dejavnosti. Glede na takšen značaj oskrbuje lastno in okoliško prebivalstvo s storitvami in ima določeno središčno vlogo v naselbinskem omrežju. Od pravega (večjega) mesta se razlikuje predvsem po manjšem številu prebivalstva in po slabši razvitosti določenih mestnih funkcij, za katere zaradi manjše populacije ni vedno ustreznih možnosti". (Vrišer, 1969, str. 9)³

Skratka, skupna lastnost, ki "mala" mesta ločuje od drugih, večjih mest, je število prebivalstva. Pri drugih lastnostih so razlike precejšnje, npr. zgodovinskih dejavnikih nastanka, pretežni družbeni in ekonomski strukturi, položaju naselja v omrežju naselbin določenega območja, prometni dostopnosti ipd.

Pri večjih ruralnih središčih (zaradi centralnih funkcij), podobno pa tudi pri večjih industrijskih naselbinah (zaradi enostranske razvitosti), se pojavlja vprašanje, ali tudi ta sodijo med "mala" mesta. Če izhajamo iz prvotne opredelitve pojma civitas, bi danes lahko kot mesto (urbano na-

Mesta Mala mesta Civitas

Avtor izhaja iz predpostavke, da malih mest ni možno opredeliti kot posebno kategorijo naselij ker je edino skupno merilo za ločevanje med urbanih naselji, število prebivalcev. V pojasnilu navaja značilnosti, ki so nekoč opredeljevale mesta, kot so obzidje, trg in statut.

Ivan Stanič
Towns and "small" towns

Towns Small towns Civitas

The hypothesis of the article is, that small towns cannot be defined as a particular category of settlements since the only common denominator between them is the number of their inhabitants. In the explanation former characteristics of towns are discussed, such as the wall, market and statute.

selbino) označili vsa naselja, ki imajo "obzidje" (definiran rob, ulični sistem, različna komunalna omrežja ipd.), posebno zakonodajo (kodificirana pravila vedenja – statut, opredeljene upravne pristojnosti), trg (središče za izmenjavo dobrin, informacij) in opredeljeno gospodarsko osnovo kraja. Velikost mesta je torej zadeva subjektivnega pojmovanja ali upoštevanja, pojma "mestnosti" pa ne smemo mešati z upravno klasifikacijo ali stopnjo razvitosti primarnih oziroma sekundarnih dejavnosti.

Fizična neprimerljivost ali "kje je obzidje?"

Če za opredelitev mesta (mestnosti) uporabimo fizična ali tehnična merila, ki praviloma veljajo za posamezne zgradbe, in jih združimo na ravni celotnega naselja, kot so na primer **koeficient izrabe** (razmerje med celotno koristno površino objekta in površino parcele oziroma stavbnega zemljišča), **zazidanost** (razmerje med zazidano površino objekta in površino parcele), **prostornost** (razmerje med prostornino stavbne mase in površino parcele) ali **gostota** (število oseb na hektar), kmalu ugotovimo, da so razlike med posameznimi naselji precejšnje.

Podobno velja pri oceni komunalne oskrbe v posameznem kraju (na primer: dolžina ali obseg zgrajene kanalizacijske infrastrukture, javne razsvetljave, število telefonskih priključkov ipd.) ali pri različnih kvalitativnih primerjavah med naselji z opredeljenim uličnim sistemom.

Obzidje lahko razumemo kot dokončno regulacijo, v prenesenem smislu pa kot dokončno dovoljeni obseg gradenj (urbanizacije). Teoretično lahko razvoj telekomunikacijskih in drugih tehnologij omogoča nesluteno disperzijo urbanizacije oziroma "zasedbo" prostora, torej deregulacijo, kjer obzidje fizično določa lokacija končne, najbolj oddaljene naročniške številke. Po drugi strani pa zaostritev ekoloških razmer deluje v obratni smeri, torej v smeri hiperregulacije ali koncentracije.

Dejavnostna neprimerljivost ali "kje je trg?"

Sama lastnost – mestnost še ne pomeni, da v naselju ne potekajo primarne ali sekundarne dejavnosti, čeprav je pogosto merilo za ločevanje med mesti ravno število zaposlenih v teh dejavnostih ali obseg gospodarskih zmogljivosti teh dejavnosti v primerjavi z ostalimi dejavnostmi v posameznem kraju.

Z urbanogeografskega stališča je možno merilo za ocenjevanje mestnosti naselja število in obseg nekaterih terciarnih dejavnosti (stopnja centralnosti) v posameznih naseljih, kar vpliva tudi na gravitacijsko-funkcijske tokove v določenih območjih, kot na primer:

- položaj upravne (samoupravne) enote,
- raven (ali obstoj) sodne oblasti,
- vrste šol,
- vrsta zdravstvene oskrbe,
- raven (ali obstoj) izpostave pošte, banke,
- vrsta in obseg trgovine na drobno,
- obstoj in obseg kulturnih ustanov,
- število časopisov idr.

Na osnovi obsega in stopnje teh dejavnosti (pri čemer lahko vsako razumemo kot dejavnost izmenjave ali trga) lahko posamezna naselja uvrstimo v posamezne skupine, na primer: lokalna ali krajevna središča, ruralna ali industrijska središča, komunalna ali občinska središča, distriktna ali okrožna središča, kantonalna ali okrajna središča ter provincijska (pokrajinska) središča. Republiško (državno) središče pa je le eno. Po tej klasifikaciji je izmed 600 centralnih naselij v Sloveniji (leta 1987) 392 središč osnovne oskrbe (krajevna središča), 193 središč nižje ravni (ruralna in občinska središča), 13 središč srednje ravni (okrožna in okrajna središča) in dve središči višje ravni (pokrajinsko in republiško središče). (Vrišer, 1987, str. 134-140)

Višja raven pomeni tudi, da ima naselje lahko več središč nižjih ravni. V raziskavi Členitev mesta Ljubljana (Rus, Stanič 1993, str. 96-97), ki je bila izdelana za namene možne delitve mesta na četrti, in

sicer v skladu z zakonom o lokalni samoupravi, je bilo naprimer na statističnem območju mesta Ljubljane na osnovi gravitacijsko-funkcijskih tokov in glede na zastopanost terciarnih ter kvartarnih dejavnosti opredeljenih 38 sekundarnih središč (razdeljenih na tri skupine).

Administrativna nesorazmernost ali "kje je statut?"

V administrativnem besednjaku pojem "mesto" (ali vas) ne obstaja. Govorimo lahko le o mestni občini, pri čemer se ta razlikuje od navadne občine po obsegu delegiranih pristojnosti z državne ravni. Skratka, gre le za stopnjo suverenosti ali neodvisnosti samoupravne teritorialne skupnosti od države.

Glede na ustavna določila je občina temeljna enota lokalne samouprave, ki jo po lastni volji ustanovijo njeni prebivalci. Svojo voljo so izrazili na referendumu, ki je bolj kot ne bila upoštevana pri odločanju v Državnem zboru. Normativna podlaga za reformo lokalne samouprave je bila v glavnem skladna z Evropsko listino lokalne samouprave, podpisano 11. oktobra 1994 v Strasbourgu.

Tipi občin

V zakonodaji, ki se nanaša na lokalno samoupravo, so predvideni trije tipi občin: navadne in mestne občine ter občine s posebnim statusom.

Mestne občine morajo prevzeti naloge, ki se nanašajo na razvoj mesta. V spremembah Zakona o lokalni samoupravi (UL RS, 57/94) so bila določena merila za ustanovitev mestnih občin. Po teh kriterijih gre za restriktiven pristop pri določanju števila mestnih občin, čeprav obstajajo želje po večjem številu (Piran, Jesenice, Škofja Loka idr.).

V predlogih za podelitev statusa mestne občine določenemu mestu večkrat tudi ni upoštevano, da je s spremembami Zakona o lokalni samoupravi pravno definirano tudi mesto. Naselje lahko dobi status mesta le z odločitvijo Državnega

zbora. Ne gre samo za simbolno priznanje tega statusa (nekatera mesta so status pridobila že v 13. stoletju), temveč tudi za opravičeno pričakovanje, da bo področna zakonodaja lahko prenesla na mesto določene pristojnosti.

Med te sodijo tudi čezmejno sodelovanje občin in regij, sodelovanje občin in regij nasploh, vprašanje regij kot uveljavljenih širših lokalnih samoupravnih skupnosti, lokalne finance, lokalne pristojnosti, struktura in aktivnosti lokalne skupnosti ipd.

Reforma državne uprave

Hkrati z reformo lokalne samouprave je v Sloveniji potekala tudi reforma državne uprave. V konceptu lokalne samouprave so naloge med državno upravo in lokalno samoupravo jasno opredeljene, vendar sta kljub temu to dva podsistema, ki sta neločljivo povezana in morata usklajeno delovati. Zato so bile kot prehodna oblika ustanovljene upravne enote.

Državljeni na sedežu teh upravnih enot urejajo svoje državljanske obveznosti (matične in druge zadeve). Zakon o upravi predvideva povezanost med upravno enoto ter bodočimi občinami. Vzpostavljen je sistem sodelovanja, predviden je poseben sosvet pri načelniku upravne enote, ki ga sestavljajo predstavniki lokalne skupnosti, predvidena pa je tudi strokovna pomoč občinam, nadzor nad njihovim delom in podobno. (Vlaj v: Rus, Stanič, 1994, str. 90)

Nekateri področni zakoni, ki so bili v Republiki Sloveniji že sprejeti, niso v skladu s takšnim pristopom. Ustanavljajo se različne enote posameznih vej oblasti, kar povzroča, da postaja sistem nepregleden in za državljane težko obvladljiv (sodni okoliši, šolske uprave, upravne enote v zvezi z obrambo in notranjimi zadevami). Koncept upravnega okraja je s strokovnega vidika koncept okraja, ki ima splošno pristojnost. Le izjemoma naj bi posamezna upravna območja teritorialno drugače organizirali, in sicer z območ-

nimi enotami. Mestni upravni sistem, ki je prilagojen velikosti mesta oziroma mestne občine, mora zagotavljati racionalno upravo oziroma uspešno zadovoljevanje potreb, ki jih imajo ljudje, podjetja in druge institucije v mestu.

Lahko rečemo, da je sistem "vladanja" z ustanovitvijo državnih izpostav vzpostavljen, sistem "upravljanja", ki zahteva ustanovitev ustreznih občinskih (ali pokrajinskih) služb in dokončno opredelitev pristojnosti samoupravnih enot ter sistemov financiranja, pa še ne povsem. Če pa kot mesta razumemo večino urbanih naselbin, ki so sedaj, po reformi lokalne samouprave, praviloma postalo središča novih občin, pa ugotovimo, da možne (ali zahtevane) pristojnosti teh teritorialnih enot praviloma ne ustrezajo njihovim funkcionalnim možnostim.

Zlasti kadar gre za vprašanja urejanja prostora je očitno, da sedanja teritorialna razdrobljenost na splošno ne ustreza globalnim, marsikje večinoma tudi lokalnim, pričakovanjem nadaljnjega razvoja.

Sklepna beseda

Uspešna prihodnost urbanih naselij ali velikih in malih mest bo sorazmerna s stopnjo upoštevanja značilnosti urbanega bivanja.

Malo mesto je številčna dimenzija skupnosti, ki ima pretežno urbani značaj. Če pa je kaj drugega kot le to, preneha biti sodobni, napredni sistem, ki je aktivni dejavnik v lokalni (ali globalni) geografiji ali nosilec kakršnegakoli civilizacijskega razvoja, nasprotno, lahko postane vir socialnih, gospodarskih in ekoloških problemov ter ovira v lastnem razvoju in razvoju pripadajočega zaledja.

Ivan Stanič, dipl. inž. arh.

Opombe

¹ Mumford nadaljuje s trditvijo, da mesto ni le oblika, temveč tudi simbol integriranih družbenih odnosov, ter da deluje kot leča, ki usmerja žarke posameznih dejavnosti v življenju tako, da postanejo pomembni in celota (L.

Mumford, 1938, str. 3). Eno od pomembnejših načel usmerjanja je načelo solidarnosti.

² James Curl Stevens se pri poskusu definiranja mesta s prej omenjenimi avtorji načeloma strinja in dodaja, da je mesto bolj ali manj tesna skupina stavb, v katerih potekajo različne dejavnosti; bolj kot so te dejavnosti raznolike in med seboj pomešane, živahnije je mesto. Stopnja rafiniranosti mesta pa je odvisna od stopnje razvoja kulture v najširšem pomenu besede, ki jo ima politično dominantna skupina v mestu (J. C. Stevens, 1970, str.2).

³ V razpravi se je pojavila dilema, ali med mala mesta sodijo tudi industrijske naselbine, večja ruralna naselja ipd. (Vrišer, 1969, str.136). Njihova skupna značilnost je dejansko število prebivalstva, funkcijski in strukturni atributi pa pri pojmovnem opredeljevanju postanejo nepomembni ali zgolj ilustrativni.

Viri in literatura

- Baudrillard, Jean: *Simulacres et Simulation*. Galilee, Paris 1985.
- Broadbent, Geoffrey: *Emerging Concepts in Urban Space Design*. Van Nostrand Reinhold, New York 1990.
- Curl Stevens, James: *European Cities and Society: A Study of Political Climate on Town Design*. Leonard Hill, London 1970.
- Enciklopedija Slovenije. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993.
- Gosar, Lojze et al.: *Regionalni in urbani sistemi Slovenije*. UI RS, Ljubljana 1994.
- Kos, Drago: *Racionalnost neformalnih prostorov*. FDV, Ljubljana 1993.
- Košir, Fedja: *Zamisel mesta*. Slovenska matica, Ljubljana, 1993.
- Krajevni leksikon Slovenije. DZS, Ljubljana 1980.
- Milhevc, Pavle et al.: *Tipologija homogenih območij (novih občin) Slovenije*. UI RS, Ljubljana 1993.
- Mlinar, Zdravko: *Individuacija in globalizacija v prostoru*. SAZU, Ljubljana 1993.
- Mumford, Lewis: *The Culture of Cities*. London 1938.
- Premzl, Vilibald ed.: *Trajnostni urbani razvoj*. zbornik, Tehniška fakulteta, Gradbeništvo, Maribor 1994.
- Rus, Angelca, Stanič, Ivan: *Členitev mesta Ljubljana*. 1. faza, UI RS, Ljubljana 1993.
- Rus, Angelca, Stanič, Ivan: *Členitev mesta Ljubljana*. 2. faza, UI RS, Ljubljana 1994.
- Vrišer, Igor: *Mala mesta v SR Sloveniji: problemi njihovega obstoja in nadaljnjega razvoja*. IGU, Ljubljana 1969.
- Vrišer, Igor: *Centralna naselja v SR Sloveniji leta 1987*. Geografski zbornik, št. XXVIII, Ljubljana 1988, str. 129-152.